

ЛОГІЧНА КУЛЬТУРА ПУБЛІЧНИХ КОМУНІКАЦІЙ ПЕРІОДУ ВІЙНИ

Сумарокова Людмила

У статті з'ясовано поняття «логіка», «логічна культура», «комунікативна раціональність». Найбільш відомі значення термінів «логіка» і «практична логіка» пов'язані з формалізацією наукового мислення. Але автор звертає увагу на те, що існує ширше розуміння практичної логіки як логіки життєвого досвіду, який спонтанно формується в усіх практиках людського існування. Це сукупність стандартів, правил, заборон, рекомендацій, що виникають безпосередньо в практичній діяльності, яка фіксується і передається не тільки вербально, але й невербально.

Недоліком існуючих концепцій комунікативної філософії, теорії аргументації автор вважає те, що вони ґрунтуються на надто вузькому розумінні раціональності, а також їх «вербальний аутизм», тобто ототожнення аргументативної комунікації з вербальними діалогами та полілогами, а також їх «вербальний аутизм», з аргументативними дискурсами. Реальні аргументативні комунікації мають принаймні три рівні конфронтації, які можна умовно позначити за допомогою символів «слово» (знання) – «вчинок» (дії) – «поняття» (цінності). Лише вивчення всіх цих трьох рівнів і способів їх синтезу, гармонізації може допомогти побудувати ефективнішу, більш раціональну модель публічної аргументативної комунікації.

Ключові слова: логіка, логічна культура, комунікативна раціональність.

Предметом розгляду є широка і досить актуальна проблема якості інформаційних полів, що продукуються у всіх сферах публічних комунікацій – від рафінованих наукових дискусій до зіткнення думок у соціальних мережах. Наскільки допомагають публічні комунікації у пошуку відповідей на життєво важливі питання, наскільки вони можуть впливати на тих, хто приймає рішення у конфліктних ситуаціях?

Війна помітно загострила існуючі розбіжності з приводу розуміння і вирішення цієї проблеми. Одні дослідники прийшли до висновку про стрімке падіння якості інформаційного простору внаслідок масових порушень всіх існуючих культурних норм – мовних, етичних, естетичних, правових, політичних, релігійних і т.п. Про логічні норми взагалі говорити не доводиться: значимість таких логічних параметрів повідомлень як істинність, визначеність, обґрунтованість, послідовність, – впала майже до нуля. Доказовість залишена для застосування в математиці і з успіхом «замінена» яскравістю і емоційністю образів, енергією вигуку, лозунгу, емоції, в кращому випадку – посиланням на авторитет чи нарратив, часто на спеціально придуманий. Більш того, культурі стали пред'являти звинувачення не тільки в тому, що вона «в ХХІ столітті!» «дозволила» війні бути, відбутися, але і в тому, що вона (культура) в певній мірі «дозволяє» виправдовуватися агресору, який цинічно порушує всі мислими та немислими правила. Тим самим визнається, що ні про яку культуру публічних комунікацій взагалі говорити не приходиться.

Інші автори, навпаки, вживають до фундаментальних людських цінностей як останнього оплоту на захисті людини в умовах конфліктів та криз. Культура, з їхньої точки зору, є ніщо інше, як спосіб відтворення та збереження людського в

людині; спосіб органічного входження людини у буття; форма коеволюції людини з людством, людини зі світом. Тільки «окультурювання» людини через освіту, виховання, спілкування і, головним чином, через всі можливі види життєвих практик, що показують необхідність вищих духовних цінностей, дає шанс на майбутнє. І ті, і інші дослідники говорять про порушення або відстоювання правил комунікації, але небагато хто звертає увагу на спроможність самих правил.

Мета даної статті: з допомогою звертання до реальних публічних комунікацій перших чотирьох місяців війни Росії проти України спробувати зрозуміти, в чому полягає обмеженість сучасних «правил чесної гри» відносно публічних комунікативних практик, зокрема, принципів та правил комунікативної філософії, логіки, теорій аргументації, чому ці теорії не витримали іспиту реальним життям і як вони повинні змінитися, щоб реально допомагати людині гідно справлятися з все новими і новими викликами у вигляді криз та війн.

Позиція, яка тут відстоюється, може бути коротко викладена в наступних двох взаємопов'язаних тезах.

1. Одна з головних причин непродуктивності сучасних логіко-комунікативних теорій полягає у прийнятті ними занадто вузького розуміння раціональності як такої (в тому числі комунікативної раціональності) та занадто вузького розуміння логіки як репрезентанта раціональності в культурі. Це, в свою чергу, призвело до свого роду «вербального аутизму» як хвороби сучасних комунікацій. «Вербальним аутизмом» я називаю ототожнення аргументативної комунікації з вербальними діалогами і полілогами, з дискурсами. Термін «вербальний аутизм» вводиться за аналогією з відомим терміном «цифровий аутизм».

2. Вихід полягає в тому, щоб добудувати недостатні і найважливіші «поверхи» будови теорії аргументативних комунікацій. Поки з необхідних трьох «поверхів» побудований тільки один, а інші присутні імпліцитно у вигляді окремих положень, наміток, ідей, проєктів. Умовно ці «поверхи» можна позначити термінами «слово», «дія-вчинок», «концепт» (цілі-цінності). Четвертим дуже важливим елементом цієї будови є постійний творчий синтез всіх трьох «поверхів» в єдине ціле, яке функціонує гармонійно.

Для прояснення і обґрунтування першої тези звернемося до експлікації смислу термінів «логіка» і «логічна культура». Звичними та найбільш вживаними варіантами смислу слова «логіка» в наукових дискурсах є «теоретична логіка» та «практична логіка». При цьому теоретичною логікою називають сучасні теорії виводу та доказу, побудовані з допомогою спеціальних формалізованих мов, а практичною – прикладну логіку, тобто дисципліну, що займається застосуванням результатів теоретичної логіки для вирішення практичних задач.

Проте слід звернути увагу на інше, менш розповсюджене розуміння слова «практична логіка». В історії логіки з давніх давен вживалося словосполучення «природна логіка». Наприклад, відомо, що Петро Рамус у XVI столітті протиставляв лозіці Аристотеля природну логіку Цицерона і Квінтіліана [Маковецький, 1967, с. 300-301].

За аналогією з сучасним терміном «практична філософія», який визнається легітимним в філософських дискурсах [Лой, 2006], вважаю не менш доречним застосування терміну «практична логіка» для позначення природної логіки як сукупності зразків, правил, заборон, алгоритмів, схем та форм мислення, які

стихийно, спонтанно формуються в різноманітних практиках людського буття, є їхнім безпосереднім результатом. Це самоорганізована система норм мислення, що виникає з життєвого досвіду – і особистого, і колективного. Вона рухлива, має значну долю невизначеності, розмитості, ситуаційності, але вона досить визначена та стійка для того, щоб виконувати функцію регулятива мислення в буденному житті або в спеціальних видах практичного досвіду: в політиці, мистецтві, спорті, в різноманітних видах професійної діяльності, в ремеслах, в подорожах і т.і. Практичність логіки, як і практичність філософії, як відмічає А.М. Лой, пов'язана не стільки з предметністю або з похідністю від теорії, скільки з наявністю волі як внутрішньої, базової характеристики мислення, невідділюваної від активності, спонтанності та морально-практичної спрямованості життя та розуму [Лой, 2006, с. 10-11].

Увагу до повсякденного, природного, вільного мислення не була властива класичній філософії і класичній логіці, що були орієнтовані переважно на науку. «В ХХ столітті поняття «повсякденність», яке прийшло зі звичайної мови, стало одним з найбільш обговорюваних філософських концептів», – відмічають автори монографії «Феноменологія повсякденності» [Феноменологія повсякденності, 2015, с. 10]. Механізм вироблення зразків, правил мислення недостатньо досліджений. Сучасні філософи Г.П. Бейкер та П.М. Хакер в процесі дослідження працює Л. Вітгенштейна приходять до висновку, що правила мови, наприклад, не впроваджуються у практику говоріння зовні, вони виникають і «живуть» у самому говорінні. «Слідування правилу ... є різновид звичної поведінки, форми дії, а не думки», – вважають вони [Бейкер&Хакер, 2008, с. 49-51]. Вони також вважають, що існує «внутрішнє відношення між дією та правилом» [Бейкер&Хакер, 2008, с. 47]. Можна, мабуть, казати і про внутрішнє відношення всередині єдності дія-правило-думка.

Практична логіка як логіка життєвого досвіду, що включає всі культурні практики, і генетично, і структурно передувє будь-якій логічній і будь-якій філософській теорії. В цьому плані достатньо красномовна вказівка М.В. Поповича на той незаперечний факт, що сама ідея доказування і доказу виникла в судових практиках Давнього Вавилону на багато сторічь раніше, ніж виникла логіка Аристотеля [Попович, 1979, с. 20]. Ту ж обставину відмічає В.Д. Титов, вказуючи, що дещо подібне дедуктивному та індуктивному способам міркування почало проявлятися в судових практиках Давнього Вавилону та Давнього Єгипту [Титов, 2001, с. 10-11]. Можна звернути увагу і на те, що друга фігура силогізму Аристотеля не випадково отримала назву «фігура негативного (заперечного) діагнозу»: у лікарському мистецтві цей розумовий хід, скоріше за все, був добре відомий.

Після появи логічних теорій (і на Заході, і на Сході) практична логіка життєвого досвіду отримала потужний імпульс для свого подальшого розвитку і вдосконалення, вона стає більш систематизованою, визначеною, експліцитною і більш точною, тобто її якість помітно росте. Але оскільки теоретична логіка завжди значно менше за охопленням форм і правил думки в порівнянні з практичною логікою як логікою всього досвіду, саме остання залишається і джерелом збагачення теоретичної логіки, і полігоном для перевірки теоретичних схем, їхньої інтерпретації та оцінки. Крім того, практична логіка в цьому її розумінні завжди залишається діючим, живим фоном, який завдає межі раціональності як

загальнокультурного набуття людини. Не тільки мови науки, не тільки мови мистецтва, і навіть не тільки природні мови народів світу виражають досягнутий рівень раціональності буття людини. Існують і інші форми невербального самоствердження розуму і духу людини. Тому, говорячи про раціональність та про логічну культуру суспільства, слід враховувати перед усім розвиненість практичної логіки життєвого досвіду людства, а вже потім – результати інтеграції її з теоретичною і прикладною логіками, що представлені в науці.

Для підтвердження правомірності такого висновку звернемося до практик публічних комунікацій перших чотирьох місяців війни. Можна спостерігати помітний поворот в їхній загальній спрямованості; а також зміну змісту позицій великої кількості учасників. Насправді: спочатку домінувала думка про те, що Україна, безумовно, жертва; з огляду на явну нерівність сил їй можна тільки поспівчувати, і, відповідно, висловити осуд на адресу агресора. І не більш того. Особливо, якщо врахувати, що не тільки існуючі зобов'язання, але й погрози Третьої світової, ядерного конфлікту не дозволяли в практичному ключі навіть обговорювати питання військової допомоги Україні. Але потім ми «раптом» побачили небувалу консолідацію сил Заходу, Європи зокрема, відносно практичної допомоги Україні, включаючи допомогу зброєю. Що змінило позиції більшості урядів? Які аргументи стали при цьому «найкращими», достатньо потужними? Такими аргументами стали не словесні доводи і не словесні осуди, погрози чи вимоги. Найкращим аргументом стала не просто дія, а той особливий її вид, який М. Бахтін назвав «вчинком». Вчинок, за Бахтіним, це така дія людини, яка має 1) особність (персональність, єдиність) та причетність до буття; 2) екзистенційний вибір між відповідальністю та належністю; 3) входження в світ міжсуб'єктної події [Кассен, 2009]. Коли власне право бути затверджується дією однієї людини, а потім супроводжується такими же діями інших індивідуальностей, то відбувається їх поєднання в єдину екзистенційну силу – подію («спів-буття»). Екзистенційний вибір українців став несподіваним вчинком та несподіваною подією у світі, тому що це виходило за межі загальноприйнятої раціональності; особисте право на буття та волю – і власного, і України – було поставлене вище добробуту, вище самого фізичного життя. Ця подія – потужний опір українців як їхній екзистенційний вибір – потряс і захопив людей всього світу. Після того, як Україна вистояла у нерівному протиборстві не тільки «два дні», але і набагато довше, в масових комунікаціях чим довше, тим сильніше стали знецінюватися смисли таких раніше досить респектабельних виразів як «висловлювати стурбованість», «занепокоєність», «осуд», «підтримку», якщо вони не супроводжувалися діями. Вчинок українців отримав адекватну реакцію, і також не на словах, а у вчинках: потужним аргументом для політиків та урядів, що вагаються, стали масові виступи громадян їх власних країн. Саме ці виступи потенційних виборців переконали політиків змінити риторику, яка ні до чого не зобов'язувала, спочатку на обіцянки допомогти, потім на тверду обіцянку допомогти, потім на ще більш тверду та впевнену обіцянку допомогти, а потім, нарешті, почати виконувати обіцяне. Отже, хід публічних політичних дискусій навколо війни Росії в Україні було змінено під впливом таких невербальних аргументів, як вчинок українських військових, подія їхнього потужного супротиву агресору; вчинок громадян багатьох країн світу, масовість та енергія виступів, які стали знаковою світовою подією. Саме ці вчинки і ці події

виконали роль «найкращого аргументу» у переломі ходу суперечок про допомогу Україні. Слід додати, що зміна позицій в цій суперечці отримала новий імпульс після звільнення ряду територій України. Став відомим новий невербальний аргумент. Це також була дія. Проте мова тут йшла не про Вчинок, а про злочинну поведінку агресору (Буча). Вона також виконала свою роль – роль найкращого, найсильнішого контраргументу проти сумнівів, проти страху перед агресором.

І тепер, нарешті, про головне.

Чому комунікативна філософія і існуючі теорії аргументації виявились безсильними для запобігання війни чи її швидкої зупинки? Є. Бистрицький вважає, що в умовах, коли конфлікт набуває екзистенційного характеру, коли мова йде про право на життя, в таких випадках комунікативна філософія з її установкою на розуміння, та й взагалі на будь-які раціональні доводи не продуктивні [Бистрицький, 2022]. Розгорнута критика ідей комунікативної філософії відбувалася у всьому світі і раніше, в тому числі в Україні [Бистрицький, 2020].

Погоджуючись в цілому з позицією, висловленою Є. Бистрицьким в його блозі, хотіла б звернути увагу на прийняте (вільно чи невільно) спрощене трактування комунікативної раціональності тільки як результату мовних дискурсів сторін в добре (за правилами) організованій комунікації. Раціональність людського буття і практична логіка життєвого досвіду в тому числі, «живе» і «виникає» в різноманітних практиках, що супроводжуються безліччю знакових систем, символічних засобів, які виходять далеко за межі вербально виражених елементів комунікації. Спочатку, слідом за Кассирером, звернемо увагу на те, що жоден смисл, якими б символічними засобами він не був виражений, початково неможливий без емоційного, експресивного компоненту, тобто без встановлення безпосереднього чуттєво-емоційного контакту з буттям, без його переживання. Наука може собі дозволити звільнюватися від суб'єктивних почуттів та емоцій в тій мірі, в якій вона претендує на загальнозначимість, на об'єктивність знання. Але навіть наука не може повністю позбутися від почуттєво-емоційних компонентів знання у вигляді почуття істини / вагання, почуття закінченості / незакінченості, почуття надмірності / достатності, естетичного почуття і т.д. За межами науки тим більш очевидна фундаментальна роль таких особистісних почуттів як почуття причетності до буття, справедливості, почуття власної гідності, почуття захищеності чи незахищеності, почуття страху, почуття солідарності чи протесту, довіри чи недовіри і т.і. Якщо скористатися прикладом протистояння точок зору навколо подій військової агресії Росії проти України, що відбувається, то більш адекватна, більш повна модель аргументативної публічної комунікації в умовах конфлікту може бути побудована з врахуванням принаймні трьох рівнів протистояння сторін (і відповідно трьох рівнів комунікаційної раціональності).

Перший рівень – інформаційне протистояння («інформаційна війна») як зіткнення знань, моделей ситуації, точок зору, позицій сторін, аргументів, висловлених вербально та доступних для розуміння сторін конфлікту і його спостерігачів. Вся інформація зазвичай подана у певних текстах (повідомленнях).

Цей рівень має, як правило, експліцитну частину (знаю та повідомляю) і імпліцитну частину (знаю та мовчу). Крім цього, інформація сторін може мати різну ступінь повноти (всього не знає ніхто) і поповнюється по мірі можливості відомостями або припущеннями і т.д.

Введення або свідоме замовчування інформації регулюється сторонами в залежності від їхніх цілей та задач, від обраного способу участі в конфлікті. Реальною проблемою теперішньої війни є те, що відкритість інформаційного простору в демократичних суспільствах використовується як їхня «слабкість» та «дурість» тією стороною конфлікту, яка є, м'яко кажучи, менш демократичною. Наприклад, радість та бажання поділитися в соціальних мережах тим, яка сучасна лікарня обладнана нами в місті Х, цинічно використовується ворогом, і вказаний гуманітарний об'єкт знищується впродовж найближчої доби.

Другий рівень – це рівень протистояння дій, вчинків, подій. Звісно, самі дії і події доступні для сприйняття в публічних комунікаціях тільки з допомогою відповідних інформаційних засобів. Проте, відмітимо, головну роль в даному випадку грають не стільки тексти, скільки невербальні повідомлення – через відеоряд, візуальний контент безпосередньо з місця подій. Самі події, їхні учасники, результати реальних дій реальних учасників конфлікту виявились доступними для спостереження у всьому світі з допомогою сучасних інформаційних технологій.

Дії роблять обидві сторони конфлікту. Оцінка їх світовою спільнотою відбувається в категоріях «злочин» чи «подвиг», вчинок чи безглузда дія, боягузтво чи героїзм і т.і. В кінцевому рахунку, це шкала добро-злу. І при використанні цієї шкали потрібна деяка тверда опора, тобто третій рівень.

Третій рівень можна назвати «війною концептів». При цьому сама категорія «концепт» розуміється тут в смислі «константа культури». Це розуміння концептів як репрезентантів культури в цілому, як «тонкої плівки цивілізації» ввів в свій час Ю.С. Степанов [Степанов, 2007]. Це не тільки своєрідний сплав інтелектуального та емоційно-чуттєвого змісту терміну, це і ідея, що виражена у творах живопису, музики чи архітектури, це вчинок або подія. Мені здається, що це вдалий методологічний і світоглядний крок до розуміння цілісної людини. Її давно «розривають на частини» (то істота мисляча, то виробляюча, то граюча, то ірраціональна і т.і.). Але людина, проживаючи в одному тілі всього одне фізичне життя, насправді може прожити безліч якісно різних життів в духовно-подійному просторі культури людства – реальних та віртуальних.

Концепт та поняття – не одне і те саме, як багато хто вважає. Кожен концепт несе у собі цінність. Його носій не тільки слово, але і вчинок, і подія. Відмінність між цілями і цінностями відносна, проте вона є. Не за будь-яку ціль людина готова пожертвувати життям.

Які концепти зіткнулися у війні Росії з Україною? Українські військові здійснили Вчинок заради ствердження свого права жити на своїй землі вільно і незалежно. Але в основі цієї волі до буття, як мені здається, лежить фундаментальна загальнолюдська властивість кожного, хто хоче бути людиною, – це почуття власної гідності. Втратити його – втратити саму можливість бути людиною. Всі інші права, зокрема і право на Вчинок, як екзистенційний вибір вже передбачають почуття власної гідності. Ось на це почуття кожного українця, а в його обличчі і кожної людини, посягнув агресор. Заради чого? Заради нових територій, нових земель імперії. Хиба в цій дуелі концептів він може виграти? І Європа, і весь світ програють, якщо програє Україна. Тому що альтернатива бути людиною чи бути «гвинтиком і коліщатком» у чий-то імперських проектах означена занадто прозоро. Гірку іронію викликає будь-яка позиція, прикрита словами «не все так однозначно»

чи «а він погрожує ядерною зброєю». Або навіть «деякі українці – погані парні».

Якщо логіку конфліктних комунікацій, як і комунікативну філософію, добудувати до чітких моделей можливої поведінки сторін на всіх трьох рівнях, то вона буде більш життєспроможною.

Проте якщо одна з сторін заздалегідь обирає силове, а не аргументативне вирішення конфлікту, то навіть в цьому випадку цінність добротної логіко-комунікативної проробки позицій сторін не буде зайвою. Щоправда, доводиться при цьому врахувати, що в цьому випадку конфлікт в принципі не може бути вирішений в діалозі двох сторін. Протистояння двох сторін на всіх трьох рівнях раціональності може бути предметом врегулювання, вирішення тільки в більш широкій комунікативній спільноті і не тільки з допомогою медиатції, але і з допомогою включення в полілог інших комунікантів, що особливо важливо для рівня концептів. Не слово, а вчинок як відстоювання загальнолюдських цінностей стає тут вирішальним аргументом.

Список літератури

1. Маковецкий А.О. История логики. М.: Наука, 1967. – 502 с.
2. Основи практичної філософії. Друге видання. / Наук. ред. Лой А.М. Підручник. – Київ, 2016. – 401 с.
3. Феноменология повседневности. Ред. Наливайко И., Тин Миккель Б. Колл. моногр. Вильнюс: Логвінау, 2015. – 381 с.
4. Бейкер Г.П., Хакер П.М.С. Скептицизм, правила и язык. М.: Канон, 2008. – 240 с.
5. Попович М.В. Очерк развития логических идей в культурно-историческом контексте. Киев: Наукова думка, 1979.
6. Вступ до сучасної юридичної логіки / В.Д. Титов, В.В. Навроцький, О.Ю. Марченко і др. / За ред. М.І. Панова та В.Д. Титова / – Харків: Ксилон, 2001. – 198 с.
7. Кассен Б. Вчинок// Європейський словник філософій: Лексикон неперекладностей. Пер. з фр. – Том третій. – К.: Дух і літера, 2013. С. 259-260.
8. Бистрицький Євген. Звичайний Габермас. URL: <https://blogs.pravda.com.ua/authors/bystrytsky/627348bae29c7/> (дата звернення 5.05.2022)
9. Бистрицький С., Зимовець Р., Пролеев С. Комунікація і культура в глобальному світі. – К.: Дух і літера, 2020. – 416 с.
10. Степанов Ю.С. Концепты. Тонкая пленка цивилизации. – М.: ЯСК, 2007. – 248 с.

Sumarokova Lyudmila

LOGICAL CULTURE OF PUBLIC COMMUNICATIONS DURING THE WAR

The article clarifies the concepts of "logic", "logical culture", "communicative rationality". The most well-known meanings of the terms "logic" and "practical logic" are associated with the formalization of scientific thinking. But the author draws attention to the fact that there is a broader understanding of practical logic as the logic of life experience, which is spontaneously formed in all practices of human existence. This is the set of standards, rules, prohibitions, recommendations that arise directly in practices, which is fixed and transmitted not only verbally, but also non-verbally.

The author considers the disadvantage of the existing concepts of communicative philosophy, argumentation theories that they are based on a too narrow understanding of rationality, as well as their "verbal autism", that is, the identification of argumentative communication with verbal dialogues and polylogues, with argumentative discourses. Real argumentative communications have

at least three levels of confrontation, which can be conditionally denoted using the symbols "word" (knowledge) – "deed" (actions) – "concept" (values). Only the study of all these three levels and ways of their synthesis, harmonizing can help build a more effective, more rational model of public argumentative communication.

References:

1. Makovetsky A.O., 1967, History of logic. M., Nauka, 502 p.
2. Loy A., 2016 Basics of practical philosophy. Kyiv, 401 p.
3. Nalyvaiko I., Mikkel Tin, 2015 Phenomenology of everyday life. Vilnius: Logvinau, 381 p.
4. Baker H.P., Hacker P., 2008, Skepticism, rules and language, M., Kanon, 240 p.
5. Popovych M., 1979, An outline of the development of logical ideas in the cultural and historical context, Kyiv: Naukova dumka.
6. Introduction to modern legal logic, 2001, V.D. Titov, V.V. Navrotskyi, O.Yu. Marchenko and others. Kharkiv: Xylon, 198 p.
7. Kassen B., 2013, European dictionary of philosophies: Lexicon of untranslatables, K.: Spirit and Letter, P. 259-260.
8. Bystrytskyi E., 2022, Ordinary Habermas. <https://blogs.pravda.com.ua/authors/bystrytsky/627348bae29c7/>
9. Bystrytskyi E., Zimovets R., Proleev S., 2020, Communication and culture in the global world. - K.: Spirit and Letter, 416 p.
10. Stepanov Y., 2007, Concepts. A thin film of civilization, M.: YASK, 248 p.

Стаття надійшла до редакції 20.07.2022